

Андрій КУДРЯЧЕНКО,
член-кореспондент НАН України,
доктор історичних наук, професор;

Вікторія СОЛОШЕНКО,
кандидатка історичних наук, доцентка,
Державна установа «Інститут
всесвітньої історії НАН України»

ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФРН НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. У статті йдеться про сформовану на засадах Основного закону ФРН партійно-політичну систему, яка є однією з головних опор демократії німецької держави. Партійно-політична система західнонімецького зразка, яка опирається на солідний правовий ґрунт, традиційну політичну культуру, переконливо довела свій демократизм і життєздатність протягом кількох десятиліть повоєнного періоду. Ефективність цієї системи забезпечено завдяки двом великим партіям християнських демократів і соціал-демократів. Привабливість їхніх програмних засад, широка політична робота, державницькі підходи вможливили свого часу витіснення інших, маловпливових, партій. Дієвість і життєздатність партійно-політичної системи ФРН доводить і перебіг процесу відновлення державної єдності Німеччини. Однак в нинішніх умовах все гостріше постають проблеми адаптації політичної сфери до сучасних викликів.

Ключові слова: партійно-політична система, ФРН, державний устрій, Німеччина, християнські демократи, соціал-демократи.

На політичну модель у сучасній ФРН впливають нові проблеми та виклики, пов'язані не лише із внутрішніми процесами, а й із великими впливами інтеграції та глобалізації. Тож державні й політичні структури зазнають значних випробувань за умов утвердження політичної єдності нації, відчутного поглиблення й розширення європейської інтеграції до майже континентальних вимірів.

Після завершення процесу державного возз'єднання Німеччини в жовтні 1990 року в керівництві й громадськості переважало уявлення про

більш-менш швидко інтеграцію нових федеральних земель в єдину країну. Проте минуло три десятиліття, а між західними й східними землями досі є суттєві відмінності – не тільки щодо рівня економічного розвитку, а й у громадянських оцінках внутрішньої політики та зовнішньополітичних пріоритетів ФРН. З огляду на низку криз в Європейському Союзі й світовій спільноті в країнах євроатлантичного ареалу зріс вплив популістських партій і рухів. Це помітно в більшості держав-членів Євросоюзу, а надто зважаючи на наслідки фінансово-економічної кризи 2008 р. та потоки біженців до країн ЄС у 2015-му й подальших роках.

Саме кризові явища, з якими зіткнулися держави ЄС, стали вагомими детермінантами зростання впливу в Євросоюзі популістських партій і рухів. Унаслідок цих негативних тенденцій більшість громадян Великої Британії 2016 р. проголосували за Брекзіт, тобто вихід із Євросоюзу, а 2020-го уряд Б. Джонсона почав утілювати цей процес на практиці. Усі ці й інші чинники мають різноаспектні впливи на ФРН та є своєрідним випробуванням для політичних лідерів і політичної системи.

Німеччина – федеративна держава, у складі якої 16 федеральних земель зі своїми конституціями, парламентами й урядами. Найвища влада належить загальнодержавним інститутам. Законодавча гілка влади має двопалатну систему: у державі поряд із німецьким Бундестагом в ухваленні законів бере участь Бундесрат, який утворюють представники, делеговані від земельних урядів. Згідно з Основним законом владу Президента обмежено, значно більше владних повноважень надано Федеральному канцлеру, тобто керівникові Уряду ФРН. Федеральний канцлер – це повноправний лідер держави та єдиний, кого обирають під час першого засідання новосформованого німецького Бундестагу. Його статус, обсяг повноважень і можливостей впливати на політику країни визначає відповідний термін – «канцлерська демократія» [1].

Вибори до Бундестагу відбуваються що чотири роки, а до земельних ландтагів – що чотири чи п'ять. Виборчі цикли до Парламенту й ландтагів не збігається в часі. Часто буває, що земельні вибори стають своєрідним тестом на підтримку політики Федерального уряду, і здебільшого політичні вподобання електорату на парламентських і земельних виборах відчутно різняться. У Німеччині багатопартійна система, партії мають особливе конституційно-правове становище й державну фінансову підтримку. Політичні партії в Німеччині надзвичайно важливі, адже сприяють не тільки розвитку політичної системи, а й формуванню політичної волі народу.

Політичний ландшафт сучасної ФРН було сформовано в повоєнний період розвитку партійного спектра Західної Німеччини, а відтак суттєво доповнено в роки після приєднання до неї п'яти нових земель із самоліквідованої НДР. Станом на 1990 р. у ФРН було створено й успішно

впроваджено (західно)німецьку політичну модель, яку вважали однією зі знакових в Європі. Вона могла бути одним із прикладів представницької демократичної системи. Поряд з іншими чинниками й інституційними засадами, становлення та функціонування демократії у ФРН ґрунтується на стійкій партійно-політичній системі, конституційній унормованості й демократичних процедурах її діяльності.

В історії ХХ століття маємо чимало прикладів, коли демократії зазнавали поразки й країною керували недемократичні режими. Концептуально теорію правової держави (нім. «Rechtsstaat») уперше обґрунтували німецькі вчені на початку ХІХ століття (К.Т. Велькер – у 1813 р., Й.К. Фрайгер фон Аретін – у 1824 р., Р. фон Моль – у 1832 р.), а теорію соціальної держави – також у Німеччині, але через майже сто років (Г. Геллер – у 1929 р.). Утілювали ідеї на практиці державотворення не тільки в Німеччині, а й в інших країнах Західної Європи. Наприкінці ХІХ століття правову державність було чітко визначено в конституціях та інших законодавчих актах Німеччини, Великої Британії, Франції. Юридично концепцію правової державності вперше зафіксували в ст. 20 Конституції ФРН 1949 р., проте ідеалу в повному обсязі досі не досягнуто [2].

Надто важливими виявилися чітко визначені конституційні засади формування й діяльності політичних партій в Основному законі ФРН – було враховано сильні та слабкі позиції політичних партій доби Веймарської республіки. У роки першої (невдалої) демократичної системи врядування в Німеччині серед правників побутувала думка, що партії – це установи, які стоять поза державністю та конституцією. Хоч вони й були невіддільним складником німецького політичного життя, в Основному законі про них не було ні слова. Щоб уникнути типової німецької дилеми й визнати лише те, що неодмінно врегульовано з правового погляду, партії в новопосталій Федеративній Республіці було, мовою юристів, «конституціалізовано». Зрозуміло, що це полегшило юридичний бік проблеми визнання «партійної держави», хоча й не усунуло всіх проблем. Представники німецької конституційної юриспруденції в повоєнні роки розгорнули щодо такого нового правового становища велику дискусію. Дехто звів на цьому навіть теорію партійної держави.

Порівняно до партійно-політичної моделі Веймарської республіки, яка, до речі, була поміж причин загибелі першої німецької демократії, перевага розвитку політичної моделі Федеративної Республіки Німеччина полягала в концентруванні на малій кількості партій із шансами переходу влади від однієї провідної партії до іншої. Також плюсом було те, що жодна велика чи важлива партія не перебувала в принциповій опозиції до політичної системи, до демократії [3].

Великим запобіжником проти можливих деструктивних підходів стало формулювання конституційно-правових положень, які в подальшому

розвитку політичної моделі ФРН слугували як правовий бар'єр і механізм забезпечення суспільства від радикальних – правих і лівих – партійних формувань шляхом їх заборони. Політично вагомим було й те, що партії здебільшого дистанціювалися від націонал-соціалістичної ідеології чи її спадку.

На 1990 рік у Західній Німеччині успішно функціонувала політична модель, яку утворювали лише п'ять демократичних сил: християнські демократи (ХДС / ХСС), СДПН, ВДП і партія «зелених». Християнські демократи й соціал-демократи посідали провідні позиції в країні та по черзі очолювали коаліційні уряди. Протягом 1966–1969 рр. вони працювали у сформованій «великій коаліції»; за малих коаліцій їхніми союзниками були ліберали.

Після досягнення державної єдності Німеччини політичну модель загалом лишили таку саму, проте з низкою якісних змін. Так, у східнонімецьких землях, окрім відгалужень політичних партій Заходу, діяла спадкоємиця керівної партії колишньої НДР – Партія демократичного соціалізму (ПДС). Завдяки преференціям перехідного періоду, ПДС було представлено в Бундестазі. У 1998–2005 рр. політичну модель на федеральному рівні поповнили новою ознакою – протягом цього періоду діяла так звана червоно-зелена коаліція: СДПН та «Союз 90 / Зелени».

Відтак стали помітними відмінності політичної культури й електоральних уподобань у нових і старих федеральних землях об'єднаної Німеччини. Останніми роками ця диференціація набувала чіткіших ознак і неабиякої актуальності.

Світова фінансово-економічна криза 2008 р. та численні біженці стали причинами посилення правих настроїв у більшості країн Європи. У Німеччині популісти й праві екстремісти мають найбільшу підтримку саме на теренах колишньої НДР. Про це свідчать як земельні вибори до ландтагів попередніх років, так і парламентські 2017 р. Якщо в перших виборах до Бундестагу брали участь 16 партій, то в останніх – 42; за підсумками останніх парламентських виборів туди потрапило сім політичних партій, серед яких праворадикальна Альтернатива для Німеччини (АдН) посіла третє місце. Депутатів од АдН тоді було представлено в 14 ландтагах, лібералів (ВДП) – у 9, Лівій партії («Лівих») – у 10. Великі народні партії – ХДС і СДПН, переживаючи кризи ідентичності, дістали відчутно меншу підтримку, ніж на попередніх виборах. Політичний спектр у Бундестазі та в суспільстві набув строкатості. Це ставить чимало питань щодо шансів на формування парламентської більшості, значно звужує можливості й послаблює стійкість нинішньої політичної моделі. До прикладу, криза щодо формування останнього уряду тривала майже півроку. Тобто відмінності між партійними вподобаннями були очевидні на федеральному рівні. З великими складнощами Ангелі Меркель, багаторічній лідерці ХДС, усе ж удалося вчергове створити «велику коаліцію» із соціал-демо-

кратами. Проте наступні земельні вибори підтвердили втрати провідних політичних партій і відповідне зростання підтримки «зелених», а також упевнену прохідність лівих і правих популістських сил. Піком цього тренду стали вибори в жовтні 2019 року до ландтагу в Тюрингії. Тоді АдН дістала вдвічі більше голосів підтримки, ніж на попередніх виборах, і посіла друге місце в ландтазі за кількістю мандатів [4].

Вражає те, що возз'єднання Німеччини здебільшого зберегло західнонімецьку партійну систему, щоправда, зі значними втратами для СДПН, а пізніше й для ХДС. Тобто в партійно-політичному житті ФРН однозначно є належна наступність. З іншого боку, процес возз'єднання посилив започатковану ще в 1980-х рр. тенденцію щодо приведення в рух усталеної партійної системи. Піднесення й ейфорія минули, і тепер на Заході та Сході країни зростає незадоволення сформованими партіями. У цьому контексті побоювання щодо стабільності цих партій у ФРН та їхньої здатності функціонувати в умовах турбулентних змін не видаються необґрунтованими.

Аналіз свідчить, що перші загальнонімецькі вибори в грудні 1990 року, стали, по суті, вагомим підтвердженням міцності старої партійної системи й принесли успіх обом провідним партіям. Було забезпечено більшість голосів для третього Федерального уряду на чолі з Канцлером Гельмутом Колем – Канцлером німецької єдності. Водночас було урухомлено німецький партійний ландшафт: стали заперечувати абсолютний панівний статус тих партій, які іменували себе «опорами держави» – ХДС / ХСС, СДПН і ВДП. Це пов'язано з процесами динамічних суспільних і політичних змін, диференціацією вподобань виборців.

Так, Партія демократичного соціалізму, спадкоємиця керівної в НДР СЕПН, спершу здебільшого виступала представницею інтересів лише східнонімецьких громадян. Її значення й вплив на західнонімецьких землях і нині вельми невеликий. Однак парламентська діяльність протягом останніх років та успіхи ПДС наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття на виборах різного рівня поряд з іншими чинниками сприяли зміцненню позицій цієї партії в загальнонімецькій політичній системі, а останніми роками найбільше в східнонімецьких землях. Зрозуміло, що відповідні світоглядні зміни ПДС і кадрове оновлення сприяли їй певній модифікації. Із цією партією та її спадкоємицею з 2007 р. – Лівою партією, змушені нині співпрацювати інші політичні сили на земельному рівні, а невдовзі цілком можливо, що й на загальнонімецькому. Усе це покликано сприяти зміцненню демократичного устрою та досягненню міцнішого громадського консенсусу.

Варто наголосити, що державну єдність Німеччини в 1990 р. було відновлено без серйозних відхилень од політичної системи ФРН. Ба більше, засади демократії, партійно-політична система Федеративної республіки поширилися на терени колишньої НДР і довели свою життєздатність.

Водночас із досягненням державної єдності у ФРН тимчасово змінили виборче право, щоб надати відповідні можливості новим партіям колишньої НДР. Ці зміни сприяли тому, щоб Партія демократичного соціалізму й правозахисники «Союз 90» змогли потрапити до першого загальнонімецького Бундестагу. Пізніше виборче законодавство також корегували.

Тож підтвердженням стабілізаційної ролі політичної системи у ФРН і переосмислення світоглядних засад поміж населення п'яти східних земель слугують результати опитування громадської думки в середині 1990-х років. Так, 33,5% респондентів дотримувалися чіткої центристської орієнтації, 62,6% дещо тяжіли до центризму й лише близько 1,0% – до крайніх полюсів політичного спектра. Окрім того, 72% колишніх громадян НДР уважали правильним свій вибір на користь західної моделі демократії, який зробили 1990 року. Слід додати, що за результатами опитування по східнонімецьких землях уже у 2010 р. 44,7% оцінили своє ставлення як «не дуже задоволені», 38,1% «задоволені» й 3,3% «дуже задоволені» політичною системою ФРН [5].

У 2012 р. було проведено реформу виборчої системи, у межах якої впроваджено низку нових особливостей розподілу місць у Бундестазі. Відповідно до неї, починаючи з виборів 2013 р., їхню кількість визначали «гарантовано пропорційно» до поданих за партії голосів. Законодавець тоді врахував відповідні приписи Конституційного суду 2008 та 2011 рр. щодо дотримання принципу рівності першого й другого голосів – за окремого кандидата та за політичну партію. Для того щоб зберегти пропорцію відповідно до розподілу других голосів, передбачено збільшення кількості мандатів для менших партій [6].

Конституційний суд ФРН також скасував п'ятивідсотковий бар'єр поданих голосів для проходження партій до земельних ландтагів і за виборами до Європейського парламенту. Уже на виборах до Європарламенту в травні 2014 р. діяв бар'єр у 3%, який уможливив проходження депутатів од 7 малих партій до цього органу. Відповідно зросли можливості малих партій потрапити до ландтагів на всіх наступних земельних виборах.

Також слід зазначити, що виклики глобалізації, суттєві впливи світової фінансово-економічної кризи 2008 р. та міграційні потоки із кризових регіонів вплинули на розвиток ФРН не лише з економічного й соціально-політичного погляду. Чималих турбуленцій зазнає політичний ландшафт, що помітно за результатами європейських, парламентських і земельних виборів у Німеччині. Міграційна криза 2015 р., коли ФРН була змушена прийняти близько мільйона біженців із зони воєнних конфліктів країн Азії та Африки, вельми гостро відбивалася на політичних уподобаннях відповідних електоральних зрізів. На цьому тлі відчутними стали втрати як християнських демократів, так і соціал-демократів, натомість велику електоральну підтримку має новоутворена партія Альтернатива для Ні-

меччини (АдН). Саме її гасла, заперечення урядової політики щодо прийняття такої кількості біженців до країни, як і інші чинники, забезпечили значний прорив АдН на кількох останніх виборах. Про це йтиметься далі.

Участь ліберальної партії в урядовій коаліції ХДС / ХСС – ВДП на чолі з А. Меркель (2009–2013 рр.) була невдалою, оскільки вільні демократи не змогли ефективно відстоювати інтереси своїх виборців, що призвело до втрати авторитету й популярності партії. На виборах 2013 р. ВДП здобула найменше голосів за весь повоєнний час – 4,7% – і вперше у своїй історії не пройшла до Бундестагу.

У післявиборчій період партія переживала «кризу ідентичності», а надто з огляду на те, що ліберали вперше не мали представництва в Парламенті. У зв'язку із цим ВДП доклала зусиль, щоб чіткіше визначити свій програмно-політичний профіль на противагу ХДС, СДПН і «зеленим», а також сформуванню конкретнішу програму з урахуванням вимог часу. На їхню думку, першочерговими мають бути завдання із забезпечення більшої громадянської свободи через скорочення масштабів державного втручання в суспільне життя. Партія прагне постати в очах громадськості саме тією організацією, яка найпоспідовніше відстоює «антиетатистську» лінію. З огляду на такі оцінки, немає підстав говорити про повне повернення ВДП до вихідних позицій класичного лібералізму. Адже вільні демократи зовсім не мають наміру відмовитися від ідей народовладдя й соціальної справедливості. Натомість лібералізм раннього періоду не був пов'язаний із демократією, його вимоги політичної та економічної свободи були інші.

У своїй передвиборчій програмі 2017 р. вільні демократи виступали з неоліберальних позицій, обіцяючи не підвищувати податків, знизити дотації підприємствам, продати державні акції. ВДП не підтримує підходів щодо створення єдиної системи медичного страхування, виступає за скасування обмежень підвищення орендної плати. Останнє, за її планом, має привести до пожвавлення будівельного сектора й створення нових робочих місць. У міграційній політиці ліберали наголошують на економічній доцільності розширити можливості залучення у ФРН кваліфікованої робочої сили.

За підсумками виборів 2017 р. до Бундестагу ВДП набрала 10,7% голосів і відновила свій парламентський статус, а її лідер Крістіан Ліндман очолив відповідну фракцію [7].

«Зеленим» спершу був властивий негативізм щодо державної влади, у якій вони вбачали основну перешкоду для свободи людини, інструмент насильства й примусу, чужу силу, що панує над суспільством. Із цими поглядами було пов'язано вимогу обмежити прерогативи держави. Згідно з тогочасними програмними засадами, «зелені» мали чотири сутнісні профільні ознаки: вони були «екологічні», «соціальні», «ненасильницькі» та прихильні до «базисної демократії».

Водночас, просуваючись до владних позицій на земельному й федеральному рівнях, «зелені» відповідно змінювали свої підходи. За визначенням колишнього депутата Бундестагу від «зелених», а потім професора Школи управління землі Гессен Г. Кляйнерта, із їхньої партії не вийшло нового типу політичної організації. «Зелені», як і інші до них, пройшли шлях од руху до партії, яка нині структурно схожа на ВДП [8].

Успішно вийшовши на політичну арену, спочатку досягаючи представництва в Європарламенті 1979 р., відтак у землях, а в 1983 р. потрапивши вперше до Бундестагу, «зелені» на федеральному рівні сприяли відчутним зрушенням у стабільній до того німецькій партійній системі. Цей тренд у 1980-ті роки було зумовлено дедалі більшим відходом од структури, що складалася з двох великих партій і однієї малої політичної сили. Така система трансформувалася в чотирипартійну, уже з двома малими партіями, і кожна з них окремо могли скласти коаліцію з потенційно сильнішим союзником. Так, наприклад, різні «червоно-зелені» (СДПН – «зелені») та «чорно-зелені» (ХДС – «зелені») партнерські союзи з 1980-х набували досвіду на земельному рівні, щоб перейти й на федеральний рівень німецького парламентаризму.

Досягнення державної єдності Німеччини, складнощі поміж «зелених», як і незначні успіхи правозахисників колишньої НДР – «Союзу 90», спонукали лідерів цих партій до поглибленого аналізу діяльності й кооперування. У травні 1993 р. на об'єднавчому з'їзді в Лейпцигу західнонімецькі «зелені» зі східнонімецьким «Союзом 90» створили єдину політичну силу «Союз 90 / Зелені». Консолідація сил уможливила успішну участь у наступних виборах. Так, у жовтні 1994 року на парламентських виборах «зелені» здобули 7,3% голосів і сформували третю за чисельністю фракцію Бундестагу [9].

Наступні конструктивні підходи, програмні тези «Союзу 90 / Зелених» сприяли успішній співпраці партії із соціал-демократами на федеральному рівні в 1998 р. «Зелені» постійно зосереджують свою діяльність на соціальних та екологічних проблемах і забезпеченні прав людини. «Зелені» представлені в Бундестазі з 1983 р., а в 1998–2005 рр. на чолі з одним зі своїх лідерів Йошкою Фішером були дієвими партнерами в урядовій коаліції із СДПН на чолі з Герхардом Шредером.

«Союз 90 / Зелені», перебуваючи при владі в «червоно-зеленій» коаліції, домоглися ухвалення відповідного рішення щодо закриття всіх атомних електростанцій і повної відмови від використання ядерної енергетики, але не змогли дотриматися декларованого самообмеження у владно-політичній сфері чи належної «суспільної кооперації поза межами національних держав». Представляючи крило реалістів, Йошка Фішер став успішним Міністром закордонних справ у кабінеті Гергарда Шредера, проте спільно

зі своїми прихильниками змінив ту ідентичність, за якою в усі попередні роки впізнавали партію. Так, «зелені» втратили їхні попередні пацифістські настанови й інші важливі внутрішньо- й зовнішньополітичні принципи. Партія зберегла за собою теми екології, гендерної рівності та прав людини – у конформістському контексті без посилення «лівизни». Після подій весни 1999 року в Косово «Союз 90 / Зелені» разом зі старшим партнером у коаліції втратили велику кількість своїх традиційних виборців, не завоювавши нових. Традиційні пацифісти, які обирали «зелених», знайшли собі іншу політичну нішу – ПДС (пізніше – «Лівих»), що стояли на позиціях безкомпромисного пацифізму. За роки перебування у владущій коаліції на федеральному рівні партія набула «політичної салонності та поблажливості», утративши свою ідейно-політичну неповторність. Відмовляючись од традиційної «лівизни», вона дедалі більше ставала буржуазною партією з екологічним ухилом. Водночас партія «Союз 90 / Зелені», перебуваючи з 2005 р. в опозиції, поповнила досвід повноцінної діяльності на парламентському рівні.

«Зелені», на протигагу націоналістам різного спрямування, відстоювали раніше й прихильні нині до засад мультикультурного суспільства, сформованого на основі етнічного різноманіття та рівності представників усіх національних меншин. Останніми роками в партії з'явилися нові лідери з мігрантським корінням. Проривом для неї став прихід до влади на земельному рівні. Так, у землі Баден-Вюртенберг «зелений» католик Вінфрід Кречманн очолює з 2011 р. земельний уряд [10]. У питаннях енергетичної політики партія єдина: вона виступає за відмову від вугільних ТЕЦ: «Клімат і вугілля в перспективі неможливо поєднати».

З огляду на парламентські вибори 2017 р. «Союз 90 / Зелені» традиційно поставив у центр своєї програми екологічні проблеми і, як інші провідні партії, виступав за дотримання Паризької угоди захисту клімату, розвиток відновлювальної енергетики та заборону АЕС. Особливу увагу приділено забороні машин із двигунами внутрішнього згоряння й переходу 2030 р. на «екологічний» транспорт, що не підтримували ХДС / ХСС, СДПН і ВДП. Для приваблення ширшого кола виборців партія взяла курс на «політичну середину», залучаючи тематику інших політичних сил. Тому в програмі «зелених» чимало спільного з програмними документами інших партій, зокрема й соціал-демократів. Тож, як і СДПН, вони виступають за підвищення податків для багатих, приділення більшої уваги зростанню добробуту пенсіонерів і сімей із дітьми, вимагають ввести єдине медичне страхування й ужити заходів для підвищення доступності житла. Традиційно партія приділяє підвищену увагу правам людини, боротьбі з дискримінацією та підтриманню біженців. Мігрантам «зелені» обіцяють надати права голосу на комунальному рівні й можливість збереження подвійного громадянства.

За підсумками голосування на виборах до Бундестагу 24 вересня 2017 року партія «Союз 90 / Зелені» здобула 8,9% голосів, що на 0,5% (або на 464 353) голосів більше за підтримку на аналогічних виборах у 2013 р. [11].

Східнонімецька ПДС, яку влітку 2005 р. перейменували на Ліву партію з можливістю для земельних організацій зберегти попередні аббревіатури, уклала 12 червня того ж року союз із західнонімецькою партією «Праця й соціальна справедливість – виборча альтернатива» на чолі з Оскаром Лафонтемом (колишнім лідером СДПН, що уособлював її ліве крило). Покликанням союзу стало об'єднання сил перед парламентськими виборами. Німецькі аналітики стверджували, певно, небезпідставно, що це була чи не єдина можливість проходження до Бундестагу для колишніх соціалістів і соціал-демократів, «що відкололися від своєї партії». Гостра критика діяльності Уряду, вимоги альтернативної політики, орієнтованої на стабілізування ринку праці, гасла з вимогами більшої соціальної справедливості та демократії принесли лівим помітний успіх – четверте місце за результатами виборів до Бундестагу [12].

Для партійно-політичної системи ФРН вибори 2005 р. перетнули нову межу в історії парламентаризму. Уперше жодна з «народних» партій не змогла створити владущої коаліції з меншим партнером, оскільки разом вони не набирали 50%+1 місце. Інакше кажучи, утрата підтримки «народних» партій та успіхи Лівої партії разом з іншими партіями «другого ешелону» в Парламенті значно розширили політичний спектр сил у Бундестазі. Не випадково, що в експертному середовищі стверджували про теоретичну можливість створення «світлофорової» коаліції: СДПН – ВДП – «Союз 90 / Зелені», «червоно-червоно-жовто-зеленої» (з участю Лівої партії) та «чорної світлофornoї», тобто «ямайської» коаліції (за аналогом державного прапора Ямайки) за участі ХДС / ХСС, ВДП і «зелених».

Уже 2007 р. постала нова Ліва партія, яка засвідчила фактичне злиття «Лівої партії / ПДС» із західнонімецькою «Праця й соціальна справедливість – виборча альтернатива». Членство й електоральну підтримку нової Лівої партії поповнили як ліве крило СДПН, так і значна частина Німецької комуністичної партії (створеної 1968 р.). Підтримка західнонімецьких виборців забезпечила отримання 2009 р. 11,9% голосів, у 2013 р. – 8,6% та у 2017 р. – 9,2% голосів виборців [13]. *Так Ліва партія посіла своє помітне місце в національному партійному спектрі Німеччини. Показово, що таке «полівіння» партійного ландшафту та «децентралізм» не був властивий ні Німецькій імперії, ні Веймарській республіці.*

Програма, яку ухвалили на з'їзді у 2011 р., підтверджує, що Ліва партія сучасної ФРН обстоює демократичний соціалізм, проти фашизму й расизму, імперіалізму та мілітаризму. *Зміцнення позицій Лівої партії є своєрідним виявом протесту східнонімецького та певної частини захід-*

нонімецького електорату через підходи й практики, які стали застосовувати після досягнення єдності, а також щодо соціально-економічних проблем сучасної ФРН. З іншого боку, ліві вміло використовують широкий спектр наявних проблем для мобілізування своїх прихильників. Так, у своїй передвиборчій програмі, ухваленій на з'їзді 11 липня 2017 року в Ганновері, партія затвердила слушні гасла за соціальну справедливість, соціальне забезпечення, роззброєння й мир. Ліві виступили за підвищення прибуткового податку для найбагатших громадян до 75%, збільшення базового матеріального забезпечення для безробітних до 1050 євро на місяць, запропонували підняти мінімальну оплату праці з 8,84 євро за годину до 12 євро. Ціннісними засадами для партії є демократія, свобода, рівність, справедливість, інтернаціоналізм і солідарність.

Водночас соціально-економічні вади перехідного періоду, вияви зверхності від західнонімецьких політиків і більшості політичних структур щодо громадян східнонімецьких земель стали ґрунтом, що дав змогу спочатку ПДС, а відтак Лівій партії здобути досить широку та стійку підтримку громадян нових земель і деяку прихильність старих. Ліві є чинником політичного розподілу сил в усіх п'яти східних землях і помітною опозиційною партією Парламенту. Партія жодного разу не проходила до владущої коаліції в Бундестазі, але на рівні федеральних земель належить до кількох владущих коаліцій. Нині ліві в десяти землях входять до ландтагів, мають 160 депутатів різного рівня, а в Тюрингії з 2015 р. земельний уряд очолює їхній представник – Бодо Рамелов [14].

Дотримуючись історичного викладу, слід послідовно зазначити кілька явищ і партій, які окреслюють політичний ландшафт. **Партію республіканців** – праворадикальну, з популістським ухилом, заснували ще в 1983 р. колишні депутати від ХСС. Досить активна на земельному рівні, має свої організації в усіх федеральних землях та осередки в багатьох містах. Електорат можна виокремити у дві групи: ідеологізована меншість, у середовищі якої домінують правоконсервативні й праворадикальні настрої, та аморфна більшість, яка не має твердих переконань. Основними мотивами, що спонукають частину електорату підтримувати республіканців, є її невдоволення політичною системою і політикою уряду, страху щодо власного майбутнього, націоналістичні забобони.

Партія республіканців визначає себе «спільнотою німецьких патріотів і вільною та національною партією з великою соціальною та екологічною відповідальністю» [15]. На відміну від неонацистів та інших ультраправих республіканці відкрито не закликають до повалення конституційного ладу й постійно наголошують на своїй лояльності до Основного закону ФРН. Насправді своєю різкою критикою на адресу уряду, інститутів державної та політичної влади вони сприяють підриву у свідомості гро-

мадян поваги до держави та її легітимної основи. Республіканці відкидають ліберально-демократичні цінності, вони нігілістично налаштовані щодо правової держави. Вони орієнтуються на авторитарну модель.

Вимога приєднати до складу ФРН так звану Східну Німеччину, тобто території, що належать нині до складу Польщі та Росії, є красномовним доказом реваншистських прагнень республіканців. Вони популяризують ідею відновлення Німеччини в кордонах 1937 р., виправдовують нацистське минуле, покладають відповідальність за розв'язування Другої світової війни на її учасників. Програмні засади республіканців спрямовано на затвердження примату національних інтересів німецького народу, особливої ролі Німеччини та її статусу як «великої держави», що мала би відігравати в Європі провідну роль «мосту» між Заходом і Сходом завдяки своєму середньому розташуванню. Республіканська партія негативно ставиться до європейської інтеграції, має антиатлантичні упередження.

Німецький народний союз, що виник 1971 р. напередодні святкування 100-ліття утворення Німецької імперії, є ще однією партією правого спектра. Ініціатором заснування ННС був видавець «Німецької національної газети» Гергард Фрай. У 1987 р. організація здобула статус політичної партії та змогла пройти до ландтагу землі Бремен. Відтак у західних землях ця партія не мала великої підтримки, натомість 1998 р. у східних землях домоглася успіхів на виборах в Саксонії-Ангальт, а у 1999 та 2004 рр. – у землі Бранденбург. У січні 2011 р. ННС об'єднався з Націонал-демократичною партією Німеччини (НДПН).

Якщо обрання республіканців до ландтагу землі Баден-Вюртемберг у 1992 та 1996 рр. й успіх «вільних виборців» у 2008 р. у Баварії залишилися епізодами в історії партійної системи ФРН, то в чотирьох із п'яти східнонімецьких землях правоекстремістським партіям вдалося закріпитися в регіональних парламентах. Окрім зазначених успіхів ННС слід відзначити досягнення НДПН у 2004 та 2009 рр. у Саксонії та у 2006 й 2011 рр. у Мекленбурзі – Передній Померанії. Слід відзначити, що з обранням правих екстремістів до земельних ландтагів партійну систему цих земель було помітно поляризовано.

Партія «Піратів» представляє здебільшого в західнонімецьких землях інтереси постіндустріального суспільства. Її поява знаменувала різке коливання політичного ландшафту ФРН останніх років. Ця партія була насамперед проти цензури в інтернеті. Здобувши тільки 2% голосів на виборах 2009 р., партія не пройшла до Бундестагу, «Пірати» натомість досягли неабияких успіхів на земельному рівні. Зокрема, у Берліні 2011 р. вони мали 8,9% голосів; 2012 р. в Саарланді, Шлезвіг-Гольштейні та Північному Рейні-Вестфалії відповідно – 7,4%, 8,2% і 7,9% підтримки виборців. З дру-

гої половини 2012 р. цей експеримент, не отримавши підтримки на Сході країни, зійшов нанівець. Згодом рейтинг «Піратів» відчутно скоротився й на парламентських виборах 24 вересня 2017 року зупинився в межах 0,4%.

«Альтернатива для Німеччини» (АдН) стала відображенням зростання протестних настроїв і новим випробуванням, але на правому фланзі політичного спектра й уже здебільшого в східній частині ФРН. Протестні рухи євроскептиків у квітні 2013 р. об'єдналися в партію. І вже на федеральних виборах 22 вересня 2013 року «АдН» дістала 4,7% голосів і ледве не пройшла до Бундестагу. На виборах до Європарламенту в травні 2014 року партія набрала вже 7,0%. А 31 серпня 2014 року на виборах до ландтагу Саксонії прихильники «АдН» отримали 9,7% голосів і вперше провели депутатів до земельного парламенту. 14 вересня того ж року партія здобула вже 10,6% й 11 мандатів у Тюрингії та 12,2% й 11 мандатів на виборах у ландтаг Бранденбурга. В обох землях нова партія набрала майже вдвічі більше мандатів, ніж «зелені», також зазнала поразки ВДП, яка не раз входила до урядових коаліцій. Слід наголосити, що «АдН» динамічно зростала й станом на січень 2017 р. мала понад 26 тис. партійців і свої організації в кожній із 16 федеральних земель [16]. Викликом став успіх партії 24 вересня 2017 року на федеральних парламентських виборах. «Альтернатива для Німеччини» отримала 12,6% підтримки виборців і посіла третє місце, тобто за «АдН» проголосували близько 5,9 млн виборців [17].

Вельми показово, що «АдН» не є противником Європейського Союзу та вважає це об'єднання корисним для країни, але беззастережна участь ФРН у Євросоні для неї неприйнятна. Об'єднуючи розчарованих прихильників традиційних партій, «Альтернатива для Німеччини» водночас стоїть на євроскептичних позиціях, а надто щодо функціонування євро як єдиної валюти. Партії близький економічний лібералізм.

«АдН» вимагає впорядкувати приплив до країни іноземців і запровадити канадську модель імміграції, щоб до Німеччини приїздили лише кваліфіковані кадри, а не потенційні одержувачі соціальної допомоги. Посилення заходів щодо неконтрольованих потоків біженців, збільшення штату правоохоронців, поліції, посилення боротьби зі злочинністю, зокрема порушниками німецько-польського кордону, також належать до невідкладних вимог.

Перемога АдН свідчить про розчарування значної кількості виборців нинішнім становищем у Німеччині, напливом біженців, а також підтверджує кризу, яку переживають великі партії: ХДС і СДПН [18]. Тож перед цими, як і перед іншими політичними силами демократичного спектра, постають нові виклики. Над їх розв'язанням мають співпрацювати національні сили прихильників демократичного поступу.

Підбиваючи підсумки аналізу розвитку партійно-політичної системи ФРН, слід наголосити таке. Сформована на конституційних засадах Основного закону ФРН партійно-політична система була й досі є однією з головних опор демократії німецької держави. Ця система ввібрала демократичні цінності, засвоєні історичні й політичні уроки із системи врядування Веймарської доби, а відтак і набуті демократичну політичну практику та політичну культуру, і все це стало в нагоді для успішної трансформації суспільного розвитку.

Провідні політичні партії виборювали силу, вплив та електоральну прихильність завдяки великій когорті лідерів, які фахово реагували на проблеми, шукали відповідних рішень і підходів до розв'язання не лише поточних, а й перспективних державницьких завдань. Пошуки відповідей на запити життя та на проблеми й виклики, з якими стикалася ФРН на кожному з етапів розвитку, давалися провідним партіям нелегко. Партійно-політична система західнонімецького зразка, яка опирається на солідну правову внормованість і традиційну політичну культуру, переконливо довела свій демократизм і життєздатність протягом кількох десятиліть повоєнного періоду. Дієвість цієї системи забезпечують дві великі партії християнських демократів і соціал-демократів, яких на піку розвитку стали називати «народними партіями» – не лише через кількість членів, а й завдяки їхнім ідейно-політичними засадам. Привабливість програмних настанов ХДС / ХСС і СДПН, широка політична робота, державницькі підходи вможливили не лише витіснення інших, маловпливових партій, а й дали змогу «народним партіям» співпрацювати, конкурувати й очолювати урядові коаліції як за участі молодших партнерів, так і між собою.

Дієвість і життєздатність партійно-політичної системи ФРН доводить і перебіг процесу відновлення державної єдності Німеччини. Цю систему було відносно легко поширено на землі колишньої НДР після падіння Берлінського муру та приєднання в 1990 р. до Західної Німеччини п'яти східнонімецьких земель і Берліна.

Але відтоді партійна система, політичні партії ФРН перебувають у турбулентному становищі, пов'язаному з появою партії «зелених» ще в 1980-х роках. Досягши збільшення до п'ятипартійної парламентської системи, політичний ландшафт країни відчув можливе розгортання процесів подальших змін [19]. Найбільше їх було помітно з 2005 р. – з тогочасних виборів до Бундестагу. У ці роки глибоку кризу переживали провідні партії більшої частини історії ФРН і мала партія – ВДП. Результатом тогочасних виборів стало вимушене формування коаліції великих партій: ХДС / ХСС і СДПН. Інакше жодна із цих партій не змогла б утворити більшості в Бундестазі разом із меншою партією та натомість мусила би формувати блок із двома малими партіями. А це вельми непроста справа. Саме післявиборча прак-

тика Бундестагу й проведення останніх виборів у 2017-му це підтверджують: протягом майже півроку об'єднання ХДС / ХСС не змогло вийти на укладення коаліційної угоди із «зеленими» та вільними демократами через розбіжності партійних доктрин.

Останні зміни складу урядових коаліцій ФРН, зокрема «великі коаліції» християнських демократів і соціал-демократів, як і в період їхнього дебюту 1966–1969 рр., відображають еволюційні явища й передують вагомим змінам суспільно-політичного буття. Започаткована у 2005–2009 рр. та відновлена з 2013 р. «велика коаліція» підтверджує початок перехідного періоду для всієї партійно-політичної системи ФРН.

Нині складно однозначно спрогнозувати, до чого ці зміни приведуть. Адже кабінет «великої коаліції» є технократичним, технічним урядом. Тоді постає питання, чи стане така практика спільного врядування на федеральному рівні християнських і соціал-демократів буденністю для німецького суспільства, чи йому доведеться призвичаюватися до коаліцій меншості, що складатимуться із таких комбінацій, яких до цього німецькі партії ще не утворювали? Про це можна буде говорити лише згодом.

Сучасності властиві системні кризові явища. Їх не уникнули й великі партії ФРН. Ці процеси наявні також в інших європейських країнах, адже стійкі раніше партії перетворюються згодом на своєрідні інституції політехнологічного ґатунку. Для них пріоритет – це короткостроковий успіх, який вимірюють кількістю поданих голосів, а не орієнтацією на міцні засади та поглядами на перспективи майбутнього. Це становище можна розглядати в контексті феномена «досади на партії» або «відчуження від партій». Такі явища є в країнах молоді демократії, зокрема й в Україні.

Проте справедливим може бути твердження, що весь попередній демократичний досвід засвідчує креативність партійно-політичної системи повоєнної Німеччини, тож із сучасними проблемами й викликами нинішня ФРН зможе впоратися. Запорукою тому є і будуть час, нові підходи, яких шукають політики, експерти й науковці, а також попередня практика досягнення компромісів і суспільної злагоди в ім'я національних інтересів.

1. *Кудряченко А.І.* Федеративна Республіка Німеччина: засади демократичного сходження. К.: Фенікс. 2020. 656 с.
2. *Солошенко В.В.* «Сприяюча держава» та громадянське суспільство як основні складові діючої демократії в Німеччині. Історичний досвід становлення інститутів громадянського суспільства в країнах Європи: збірник наукових праць / за заг. ред. д.і.н., проф. Кудряченка А.І.; Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Фоліант, 2012. С. 220; *Солошенко В.В.* Становлення та розвиток громадянського суспільства у Федеративній Республіці Німеччина // Придніпровські соціально-гуманітарні читання: Матеріали Бердянської сесії Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Бердянськ, 22 вересня 2012 р.) у 5 частинах. Дніпро: Інновація, 2012. Ч. 4. С. 70-73.
3. *Зонтхаймер К.* Федеративная Республика Германия сегодня. Основные черты политической системы / пер. с нем. Г.Я. Рудого; под общ. ред. и с предисловием Я.С. Дробкина. Москва: Памятники исторической мысли, 1996. 320 с.

4. *Wahlergebnisse nach Parteien* (2017). P. 2. [online]. Available at: https://www.bundestag.de/blob/196092/fd299664381e135c65b5ed31e8228a5d/kapitel_01_07_wahlergebnisse_nach_parteien-data.pdf [in German]
5. Bundeszentrale für politische Bildung (2010). *Zusammengewachsen 20 Jahre Deutsche Einheit*, p. 4 [in German]
6. Фок Й. Як відбувається голосування? [Електронний ресурс] // Deutsche Welle. 2 жовтня 2020. Режим доступу: <https://p.dw.com/p/JTR9>
7. *Wahlergebnisse nach Parteien. Freie Demokratische Partei* (2017). P. 5. [online]. Available at: https://www.bundestag.de/blob/196092/fd299664381e135c65b5ed31e8228a5d/kapitel_01_07_wahlergebnisse_nach_parteien-data.pdf [in German]
8. Kleinert, H. (2007). Abstieg der Parteiendemokratie. *Aus Politik und Zeitgeschichte*, Issue 35–36, p. 7 [in German]
9. *Endlich am Ziel – und weiter unterwegs* [online]. Available at: <https://www.gruene-bw.de/wahlen/landtagswahl/winfried-kretschmann/> [in German]
10. Солошенко В.В. Мультикультуралізм в Німеччині – сучасний стан проблеми // Актуальні проблеми всесвітньої історії: аксіологічні та культурно-історичні засади державотворення: збірник наукових праць / За загальною редакцією д.і.н., проф. Кудряченко А.І. / Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Фенікс, 2013. С. 205–214; Deutscher Bundestag (2017). *Bundestagswahlergebnisse seit 1949 – Zweitstimmen* [online]. Available at: https://www.bundestag.de/parlament/wahlen/ergebnisse_seit1949-244692 [in German]
11. *Wahlergebnisse nach Parteien. Die Linkspartei* (2017). P. 6. [online]. Available at: https://www.bundestag.de/blob/196092/fd299664381e135c65b5ed31e8228a5d/kapitel_01_07_wahlergebnisse_nach_parteien-data.pdf [in German]
12. Deutsche Welle 11.07.2017 <https://www.dw.com/du/%DU%BD%D0%B5%>
13. Підсумки земельних виборів у східних землях у період 1990–2020 рр.
14. *Die Republikaner. Parteiprogramm* (1993). Bonn. [in German]
15. Institut für Demoskopie Allensbach (2020). *Zweitstimmen-Wahlabsicht* [online]. Available at: <https://www.ifd-allensbach.de/studien-und-berichte/sonntagsfrage/gesamt.html> [in German]
16. Tempel, K. (1990). *Die Parteien in der Bundesrepublik Deutschland. Grundlagen. Funktionen. Geschichte. Programmatik. Organization*. Überarbeitete und veränderte Neuauflage 1990. Berlin. [in German]
17. Кудряченко А.І. Партино-політична система сучасної Німеччини // Трибуна. 2002. № 1/2.
18. Выборы в Тюрингии: «Альтернатива для Германии» вдвое увеличила результат [Электронный ресурс] // EADaily. 28 октября 2015. Режим доступу: <https://eadaily.com/ru/news/2019/10/28/vybery-v-tyuringii-alternativa-dlya-germanii-vdvoe-uvlechila-rezultat>
19. Кудряченко А.І., Солошенко В.В. Німеччина. С. 323–360; Країни світу і Україна: енциклопедія: в 5 т. / редкол.: А.І. Кудряченко (голова) та ін.; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». К.: Фенікс. Т.1: Північна Європа. Західна Європа. Південна Європа / науковий редактор 1-го тому А.Г. Бульвінський. 2017. 564 с.

Andrii KUDRIACHENKO,
*Corresponding Member of the NAS of Ukraine,
Doctor of History, Full Professor;*

Viktoriia SOLOSHENKO,
*PhD in History, Associate Professor,
State Institution 'Institute of World History
of the NAS of Ukraine'*

CONTEMPORARY PROBLEMS OF POLITICAL TRANSFORMATION IN MODERN GERMANY

Abstract. The article states that the political party system formed on the constitutional basis of the Basic Law of Germany is one of the key pillars of democracy of the German state. The Western German-style political party system, based on a substantial legal framework, political culture, and traditions, has convincingly proved its democratic spirit and viability over several decades of the post-war period. The effectiveness of this system was ensured by the presence of the two large parties, the Christian Democrats and the Social Democrats. The attractiveness of their policy priorities, broad political activity, and statist approaches made it possible to displace other, less influential, parties. The effectiveness and viability of the political party system of Germany are also proven by the course of the process of restoring the country's state unity.

The current period is characterised by systemic crisis phenomena, which have not spared German major parties. These processes are also taking place in other European countries, as previously stable parties transform over time into an idiosyncratic kind of political and technological institutions. For them, short-term success is a priority and is defined by the number of votes cast, rather than the focus on robust principles and visions of the future.

However, it may be fair to claim that the whole previous experience testifies to the creativity of the political party system of post-war Germany, thus making the modern Federal Republic of Germany able to cope with contemporary problems and challenges. This is – and will be – buttressed by time and new approaches pursued by politicians, experts, and scholars as well as the previous practice of reaching compromises and social concord in the name of national interests. The political party system was and remains an important constituent of the entire state and political system of Germany.

Keywords: political party system, Federal Republic of Germany, state system, Germany, Christian Democrats, Social Democrats.